

Іван Руснак,

доктор педагогічних наук, професор,
Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія
(м. Хмельницький)

Ivan Rusnak,

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Khmelnytsky Humanitarian and Pedagogic Academy
(Khmelnytsky)
ivan_rusnak@mail.ru

УДК 37.015.31 (=161.2) (71+73)

ВТІЛЕННЯ ІДЕЙ ГРИГОРІЯ ВАЩЕНКА В ДІЯЛЬНОСТІ ГРОМАДСЬКИХ МОЛОДІЖНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ

EMBODIMENT OF THE IDEAS OF HRYHORII VASHCHENKO INTO THE ACTIVITY OF PUBLIC YOUTH ORGANIZATIONS OF WESTERN UKRAINIAN DIASPORA

У статті розкрито реалізацію ідей видатного українського педагога Г.Г. Ващенко (1878-1967) щодо національного виховання підрастаючих поколінь українців, зокрема його гасла «Служіння Богу і Україні» та виховного ідеалу українця, у багатоаспектній діяльності громадських молодіжних організацій в українських діаспорах Канади і США. Проаналізовано напрями, форми, зміст, методи і засоби виховної діяльності громадських товариств «Пласт» та Спілка української молоді у формуванні національної свідомості зарубіжних українців та їх державницько-патріотичному вихованні, основу якої склали праці Г.Ващенко «Виховний ідеал» (1946) та «Виховання волі і характеру» (1952).

Ключові слова: Григорій Ващенко, національне виховання, українська діаспора, молодіжна організація «Пласт» та Спілка української молоді, виховні ідеї, Пластова присяга, національна свідомість.

Realization of the ideas of the prominent Ukrainian pedagogue H. H. Vashchenko (1878-1967) as for the national education of the younger generations of Ukrainians, in particular his slogans «Service to God and Ukraine» and the educational ideal of Ukrainian in multi-aspect activity of public youth organizations in the Ukrainian Diaspora of Canada and the United States have been revealed in the article. The directions, forms, content, methods and means of educational activity of public organizations «Plast» and the Union of Ukrainian youth in the formation of national consciousness of Ukrainians abroad and their state-patriotic education, the basis of which was formed by the works of H. Vashchenko «Educational Ideal» (1946) and «Upbringing of Will and Character» (1952) have been analyzed.

Key Words: Hryhorii Vashchenko, national education, Ukrainian Diaspora, youth organization «Plast» and the Union of Ukrainian youth, educational ideas, Plast's oath, national consciousness.

В статье раскрыто реализацию идей выдающегося украинского педагога Г. Ващенко (1878-1967) по национальному воспитанию подрастающих поколений украинский, в частности его лозунги «Служение Богу и Украине» и воспитательного идеала украинском, в многоаспектной деятельности общественных молодежных организаций в украинских диаспорах Канады и США. Проанализированы направления, формы, содержание, методы и средства воспитательной деятельности общественных объединений «Пласт» и Союз украинской молодежи в формировании национального сознания зарубежных украинский и их государственно-патриотическом воспитании, основу которой составили труды Ващенко «Воспитательный идеал» (1946) и «воспитание воли и характера» (1952).

Ключевые слова: Григорий Ващенко, национальное воспитание, украинская диаспора, молодежная организация «Пласт» и Союз украинской молодежи, воспитательные идеи, Пластова присяга, национальное сознание.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Українська спільнота в зарубіжному світі вже понад століття веде активні пошуки форм, шляхів, методів і засобів національного виховання молоді генерации українців як основного чинника збереження їх етнокультурної ідентичності та, зрештою, і найголовнішого чинника розвитку етнічної громади. В цей процес у післявоєнний період включився й Григорій Ващенко – професійний педагог, досвідчений вихователь молоді, людина високих патріотичних почуттів і активної громадської позиції. Свої ідеї, погляди щодо національного виховання молоді він виклав у відомих працях «Виховний ідеал» та «Виховання волі і характеру», які стали настільними книгами для педагогів, виховників, організаторів національного виховання молоді в діаспорі. Свого значення вони не втратили і в незалежній Українській державі, за яку невтомно боровся їх автор і чіі виховні ідеї заслуговують набагато ширшого, аніж зараз, використання в освітньому просторі України, у вирішенні завдань національно-патріотичного виховання дітей і молоді, у формуванні їх державницького світогляду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання проблеми. До вивчення життєво-творчого шляху, педагогічної спадщини Г.Ващенка, висвітлення його освітньо-виховних ідей зверталися сучасні науковці А. Бойко, О. Вишневський, О. Гентош, С. Головчук, В. Моргун, А. Погрібний, Л. Семеновська, В. Яковенко та ін. Різні аспекти виховної та культурно-просвітницької діяльності молодіжних організацій в українському зарубіжжі досліджували Т. Алексєенко, М. Василик, Т. Михайленко, О. Палійчук, С. Романюк, І. Стражнікова та ін.

Формування мети статті. Мета статті – проаналізувати особливості реалізації виховних ідей Г. Ващенка в діяльності громадських молодіжних організацій українських діаспор США і Канади.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Любов до Бога і любов до Батьківщини нерозривно пов'язані між собою, а національне виховання – це ж прищеплення молоді отієї любові. А віра в Бога скріплює віру в свою націю, в її вартість, у велике й світле майбутнє у власній державі, над якою буде царювати Бог, а в ній пануватиме воля і будуть усі можливості творити національні і вселюдські цінності культури «Бог і Україна – це не тільки слова: в них є усе, чим повинні б ми жити на чужині, у них зміст наших завдань, змагань і праці» [3, с.10].

У досягненні мети і виконанні завдань національного виховання підростаючих поколінь українців у Канаді і США важливу роль відіграють дитячі й молодіжні організації, гуртки художньої творчості, спортивні об'єднання і клуби та ін., які діють при рідних школах, школах українознавства, етнічних культурно-освітніх установах і на діяльність яких великі надії і важливі завдання покладав Г. Ващенко. Названі суспільні інституції в післявоєнний період, і не без впливу ідей і практичної діяльності наставника національно свідомої молоді, як називали його самі «сумівці», справді стали ефективними чинниками виховання української молоді в діаспорі, фактором саморозвитку етнічної спільноти українців у другій половині ХХ століття. Сприяло цьому і те, що юнацький «ідеалізм, порив, творча туга, потреба виявити себе серед ровесників, необхідність жити в гурті, змагатися, дружити, знаходити спільні інтереси – все це причини того, чому люди, а, зокрема, молодь, потребують організації» [2, с.19].

Зазначимо, що члени українських громад у Канаді і США добре розуміли роль молодіжних і громадських організацій, метою яких було виховання свідомого, національно зорієнтованого громадянина, патріота свого народу і держави, де він проживає. Головне завдання їх полягало у створенні умов для формування дбайливого ставлення підростаючих поколінь до української культури і мови, розкриття творчих можливостей українських дітей і молоді у виховному й освітньому плані, залучення до співпраці представників духовних, культурних і мистецьких прошарків українських поселенців на північноамериканській землі з метою збагачення форм і засобів національного виховання дітей та молоді, на що орієнтував у своїх працях Г. Ващенко.

Дослідженням установлено, що однією з найвпливовіших у молодіжному русі зарекомендувала себе Українська Скаутська Організація «Пласт», заснована О. Тисовським в Українській академічній гімназії у Львові. Головна її мета полягала у вихованні всебічно розвиненої особистості, національно свідомої та патріотично зорієнтованої. У міжвоєнний період організація «Пласт» мала високорозвинену систему виховання і впливу на дітей та молодь у Західній Україні, тому була відроджена активними українськими діячами в умовах еміграції [5, с. 545].

Як зазначає М. Бажанський, один із провідних організаторів «Пласту» в США, сама «історична дійсність покликала до життя найкращу самовиховну організацію – а це Український Пласт, який за своє перше і друге існування на рідних землях досягнув успіхів на полі вирощування молодих, сильних характерів. Найбільш до цього надалася самодисципліна, яку кожен член Пласту, всіх з'єднань мусів проходити у відповідних пластових пробах» [1, с. 233].

Якраз цю високу ідею, яку теоретично обґрунтував у своїх науково-педагогічних працях Г. Ващенко, й було перенесено на осередки поза межами рідних земель, де проживала українська молодь і горнулася до «Пласту». Змістова традиційна дисципліна зі своїм неперевершеним законом радо і щиро приймалася, хоч де в чому мусіла уступити в змаганні в зустрічі з новими можливостями країн проживання. Проте привабливість «Пласту» була очевидна. Щоб здобути естетичність, досконалість, людині треба працювати над собою. Майбутнє пластуна і майбутнє його людей та його всього народу буде тільки таким, яким його створить минуле, історичне, традиційне. Пластова людина витворила постійне прагнення бути кращим, а канонічні закони були в цьому великою допомогою. Будувалися команди, відповідно до напрацьованого досвіду в умовах чужоземного поневолення та ідей Г. Ващенка, із сильних, вольових характерів-одиниць, які мали стати основою громадського життя в діаспорі, які давали б собі раду в багатоманітностях життя і переборювали нею його суперечності та знаходили тільки гарну ціль перед собою.

Із аналізу джерельної бази переконаємося, що популярність серед молоді генерации українців у Канаді і США «Пласт» здобув насамперед внутрішніми законами життєдіяльності організації, укладом життя пластунів і, зрештою, однак, в яких одягалися його члени. Тон життя пластунів задавало прийняття пластової присяги перед стягом молодіжної організації. Юнаки і юнки урочисто обіцяли: «Присягаюсь своєю честю, що робитиму все, що в моїй силі, щоб бути вірним Богові і Україні, помагати іншим, жити за пластовим законом і слухати пластового проводу», тобто в її основі лежали основні ідеї виховної концепції Г. Ващенка.

Незаперечною є істина, що людина, яка вірить у Бога, шанує і цінує святощі, має внутрішній спокій – перший і основний завдаток особистого щастя. А пластуни хочуть бути щасливими й причетними до щастя інших.

Наголосимо, що бути вірним Україні – святий обов'язок, право й привілей пластуна, бо ж це значить бути вірним усьому, що цілком природно йому близьке, дороге й рідне кожному українцеві, незалежно від того, де він живе.

Пластуни усвідомлюють, що оця любов до всього рідного є поважною спонукою до поступу всієї людської культури, бо як окрема людина, так і кожний народ хотів би у світі мати якесь значення, бажав би, щоб його

мова, його пісня, твори його письменників стали відомими, щоб його культура й цивілізація здобула пошану і визнання інших націй і таким чином стала складовою частиною культури всього людства.

У Пластовій присязі, як засвідчує аналіз, втілено три головні обов'язки пластуна, що знаходять подальшу конкретизацію у пластовому законі. Власне, останній визначає вимоги до членів організації та зміст їх життя. Наводимо окремі з них.

Отже, пластун словний, тобто він дотримується даного слова, не зважаючи на перешкоди. Пластуни докладають усіх зусиль, щоби виконати те, до чого зобов'язалися. Недарма давня приказка каже, що людина варта стільки, скільки варте її слово.

Пластун сумлінний. Кожне діло, за яке береться, виконує якнай-краще: чи то завдання діловода, завдання в школі чи домашня робота. Пластун ставить до себе вимоги й додержується їх. На нього можна покладатися.

Пластун точний. З'являється вчасно і виконує доручення до кінця. Будь-яке завдання – чи то протокол із гурткових сходин чи домашні обов'язки – виконує докладно.

Пластун справедливий. Признає і віддає кожному те, що йому належить; не лише не робить кривди, але боронить покривдженого. У кожному змаганні дотримується засад чесної гри.

Пластун увічливий. Шанує, поважає людину й поводить себе чемно, нікого не принижує, ніким не погорджує. Шанує людину, не зважаючи на її вік, стать, расу, національність чи віровизнання.

Пластун братерський і доброзичливий. Почуває себе приятелем людей, цікавиться їхніми потребами, планами, почуваннями. Уважає скавтів як братів. Бажає всім добра. Не заздрить, не дошкулює нікому, не кривдить нікого. Пластун старається бути виrozumілим супроти других.

Пластун зрівноважений. Діє помірковано, не відрухово під впливом емоцій або тимчасових настроїв. Уміє панувати над почуттями. У небезпечній ситуації не попадає в паніку, страх.

Пластун любить красу і дбає про неї. Плекає почуття краси і дбає про красу свого довкілля, своєї мови, поведінки й вигляду. Пластуни не забруднюють оточення – вулицю, дім, домівку, не засмічують мови вульгарними висловами. Їхня поведінка нормується пошаною до інших. Пластуни дбають про красу своєї душі й про моральність своїх вчинків.

Як бачимо, пластові закони, відповідно до настанов Г. Ващенка, спрямовані на формування гармонійно розвиненої особистості, здатної цілеспрямовано й творчо працювати для власного розвитку й блага своїх однодумців, піклуватися про особисте і загальне благо. Доцільно наголосити, що виховання національно свідомої молоді відбувається в «Пласті» завдяки виконанню його членами пластових завдань, які називаються проби та вмілості. Через опанування різних навичок і вміннь юні пластуни і пластунки розвивають свої волевільні якості, вчать працювати самостійно, цілеспрямовано і наполегливо, багачують своє духовне та емоційне життя. Перш за все, всі пластуни і пластунки для того, щоб приєднатися до табору або сходин, повинні бути готові до виконання певних умов: знати українські молитви, гімни, пісні, брати участь у музичних, танцювальних і спортивних змаганнях, виконати всі завдання для різних умілоостей. Зокрема, юнаки та юначки мають знати: молитви «Отче наш», «Царю Небесний»; гімни «Цвіт України», «Гімн Закарпатських Пластунів»; пластові пісні «Молоді ми», «У радісну пору», «У мандри, у мандри», «Зашуміли верби при потоці», «Писаний Камінь», «Гей життя ти наше» і т.д. Вважаємо, що вивчення молитов і пісень українською мовою не тільки сприяє її збереженню, але й відкриває для молоді красу рідного краю, знайомить з традиціями рідного народу, його віросповіданнями.

У процесі виховних занять у «Пласті» діти формують папки, які містять інформацію про них та їхню родину, готують розробку для спільного проекту «Українська спадщина у місті, де ми живемо, або де знаходиться наша станиця». Теми, які подавалися для опису себе і родини, охоплювали такі позиції: Я, Я і Бог, Я і родина, Я і мої друзі, Я – пластун, Я і моя країна, Я й Україна, Я – громадянин світу. Юні пластуни описують не тільки свою родину, свої інтереси, зацікавлення, але й пояснюють, чому вони люблять країну, де мешкають, що зв'язує їх з Україною, що знають про свою історичну батьківщину. Під час виконання цих завдань пластуни уважно вивчають історію своєї сім'ї та близьких родичів, українську культуру, мистецтво, пісні тощо. Завдяки цьому в них виховується любов і повага до рідного народу, його історичних досягнень, культурних надбань, формується патріотичне ставлення до української землі, держави.

Джерельна база переконує, що виховання у «Пласті» мало випробувані засоби, які входили до програми новацьких і юнацьких пластових занять. Форми цих занять також були різними: звичайні сходини роя або гуртка, збірка гнізда або куреня, новацький вогник або юнацька ватра, тереновий змаг, прогулянка, табір та ін. Кожне заняття складається з різних виховних елементів. Найголовніші з-поміж них ігри, пісні, розповіді й гутірки, спрямовані на формування національної свідомості, виховання патріотизму, національної гордості та гідності, пошани до історії та культури українського народу.

Дослідженням установлено, що ігри, які використовувалися виховниками «Пласту», були різними за своїм вираженням, а саме: інтелектуальні, мовні, рухливі, кооперативні або товариські, театралізовані, спортивні. Проте їх об'єднувала спільна мета – виховати українських дітей і молодь патріотами своєї історичної батьківщини; через ознайомлення їх з історичним минулим України та культурними досягненнями українського народу формувати в них національну свідомість і почуття національної гідності. Джерельна база дослідження показує, що в національному вихованні підростаючих поколінь зарубіжних українців важливу роль відіграє Спілка Української Молоді (СУМ), в установчих документах якої зазначено, що вона є загальнонаціональною патріотичною організацією, а виховна програма її спрямована на два головних орієнтири – Бог і Україна, тобто

ті, які обґрунтував Г. Ващенко. Спілка об'єднує українську молодь на добровільних засадах і виховує свідомих, чесних і працьовитих громадян, відданих українців-державників, що виробляють світогляд на національно-християнських традиціях та ідеалах, виплеканих українською нацією протягом століть.

СУМ заснована Миколою Павлушковим у 1925 році. Відновила свою діяльність після Другої світової війни в еміграції. У Канаді вона діє з 1948, а у США – з 1949 року.

Основні виховні цілі цієї організації, сформульовані виховником СУМу П. Чуйком, такі: „Виховувати наше молодше покоління в дусі поваги до країни нашого походження, а також в спрямуванні волі і намірів нашої молоді справі служіння українському народові, вихованні нашої зміни так, щоб вона була готова на всяку жертву для прискінення повного визволення України” [7, с. 6]. Такої ж думки щодо мети СУМу дотримується і професор З. Саган, який наголошував, що, „готуючись жити в умовах тривкої діаспори, мусимо плекати серед нашої молоді почуття українського патріотизму, бо інакше нас не стане” [4, с. 37]. Тобто, виховувати молодь української діаспори з глибоким почуттям любові до України, до її історичного минулого, культури, мови, мистецтва тощо.

Для досягнення цієї виховної мети було визначено такі завдання виховника СУМ:

- поглибити у дітей розуміння своєї національної окремішності. (Цього можна досягнути, якщо розповідати дітям у художній формі про славне минуле наших предків, які залишили нам велику історичну спадщину);
- виховувати в дітях почуття національних гордощів і розуміння, що їх приналежність до української національної спільноти підносить їх вартість у кожній країні поселення;
- поглибити знання рідної мови;
- підготувати дітей до виконання окремих завдань щодо поневоленої України й поволі включати їх у справи допомоги воюючій Україні в її боротьбі за наше національне визволення [6, с. 6].

Наголосимо, що ідейно-програмовий напрям і зміст виховної та суспільної діяльності СУМ сформульовані на базі ідеалістичного світогляду, християнська релігії та націоналістичної ідеології, які Г.Ващенко визнавав основоположними у формуванні виховного ідеалу українців та їх національному вихованні. Крім релігійного та національного виховання молоді, СУМ надає значну увагу політичній освіті, питанням українознавства і плеканню української культури. Методика виховної праці, програма вишколу, а також зміст культурно-освітньої праці представлені у різних «правильниках», вишкільних матеріалах і періодичних виданнях. Праця СУМ ведеться в осередках діяльності (юнацькі частини поділені на рої для менших юнаків і курені – для старших), а, крім того, у менших гуртках і ланках, як також на вишкільних конференціях, літніх і зимових таборах, спортивних змаганнях тощо. СУМ звертає особливу увагу на мистецьку самодіяльність (хорові, інструментальні та танцювальні ансамблі, театральні гуртки, ланки прикладного мистецтва, спортивні об'єднання і товариства тощо) та громадську активність.

З-поміж виховних заходів, які активно використовувалися виховниками СУМу протягом досліджуваного періоду, були літнє таборування, сходи, гутірки, вишкільна програма, сумівські вогні (ватри), спортивні змагання, а також проведення імпрез, видання стінних газет, організація діяльності мистецьких гуртків, танцювальних ансамблів, хорів та інше.

Важливо, що сумівська програма навчає українських дітей і молодь любити і поважати рідну батьківщину, мову рідного народу та його культуру. За переконаннями М. Кушніра, «юнак вчиться в СУМ-і любити Україну. ...Його глибока, чесна любов і його готовність дадуть йому завжди відчуття і міру правдивого патріотизму. Цей патріотизм – активний патріотизм – це наша виховна ціль». Вивчення історії України та розповіді про визначні події в житті нашої країни призводить до того, що українська молодь в умовах еміграції формує власну думку про рідний край, навчається любити та поважати національних героїв, намагається бути схожою на них і готовою повторити їх героїчні дії.

Однак ефективність виховного процесу як багатоаспектної педагогічної дії залежить від різних чинників, які неоднаково впливають на нього. І все ж педагоги-практики і вчені однакові в одному: головним його рушієм є виховник, оскільки саме він організовує і забезпечує досягнення виховної мети і виконання завдань, що впливають з неї. Саме тому добір і підготовка виховників у всі періоди розвитку людства розглядалися як найактуальніша проблема педагогічної теорії та практики. Особливо актуальною була і залишається вона для організаторів навчання та виховання підростаючих поколінь в українській діаспорі, зокрема Канади і США. Адже працювати їм доводиться в складних умовах поліетнічного суспільства, де часто губиться все рідне, національне, навіть імена і прізвища родинні забуваються і молодь досить часто асимілюється, легко і бездумно (вже як свої) сприймає цінності країни проживання. Отже, для виховання такої молоді в українському дусі потрібні не просто ширі патріоти України, а професіонали, які, за переконаннями Г. Ващенка, досконало володіють засобами впливу на юні серця і душі, зуміють виховати в дітей і молоді національну свідомість і завдяки цьому утримати їх при українських громадах, залучити до діяльності у громадських етнічних організаціях. Адже головна мета праці виховника чи педагога в діаспорі, – стверджує М. Ломацький, – це не саме навчання, не подавання відомостей з українознавства, а національне виховання, вціплювання любові до свого – це національне освідомлення, це плекання гордості з приналежності до своєї, в нічому не гіршої від других, нації, це те, що дає дітям усвідомлення того, «хто вони й чий батьків» сини чи то дочки, це розбудження в молодих душах почуття обов'язку супроти свого народу там, далеко, й супроти своєї національної спільноти тут, у діаспорі.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, українська діаспора Канади і США, використовуючи виховні ідеї Г. Ващенка в діяльності громадських молодіжних організацій і товариств, зуміла вберегти значну

частину дітей і молоді від асиміляції, сформувати в них високі громадянські якості, почуття любові до своєї історичної батьківщини України, прагнення пізнавати її культуру, історію, вивчати українську мову і користуватися нею у своєму житті. Загалом ці заходи дали можливість етнічним громадам не тільки утвердитися у складних реаліях країн проживання, а й забезпечити собі майбутнє як динамічної етнокультурної спільноти і в ХХІ столітті.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у вивченні особливостей діяльності літніх молодіжних таборів у Канаді і США, взаємозв'язків громадських молодіжних організацій України і західної української діаспори.

1. Бажанський М. У 30-ліття Пластової Станиці Дітройт / Михайло Бажанський // Історія Пластової Станиці Дітройт. 1949-1999. – Дітройт, 1999. – С. 233-234.
2. Бережна Г. Батьки і діти : ми і наша молодь / Г. Бережна // Життя і школа. – 1993. – Ч. 2 (248). – С. 18-19.
3. Ломацький М. Загально про наші виховні справи в діяспорі / Михайло Ломацький // Учительське слово. – 1957. – Ч.2. – С. 3.
4. Саган З. Українська культура, традиції і звичаї як виховний засіб в Юному СУМ-і / З.Саган // Записки виховника. – 1960. – Ч.3. – С.35-38.
5. Тисовський О. Життя в Пласті : Посібник для українського пластового юнацтва / О.Тисовський // – Нью-Йорк – Торонто, 1969. – 545 с.
6. Цимбалістий Б. Проблема ідентичності: Україна чи Америка? / Б.Цимбалістий // – Нью-Йорк, 1962. – 128 с.
7. Чуйко П. Виховна робота з молодшим юнацтвом / Петро Чуйко // Записки виховника. – 1959. – С.6-7.

Reference

1. Bazhans'kyy M. U 30-littya Plastovoyi Stanytsi Ditroyt / Mykhaylo Bazhans'kyy // Istorya Plastovoyi Stanytsi Ditroyt. 1949-1999. – Ditroyt, 1999. – S. 233-234.
2. Berezhna H. Bat'ky i dity : my i nasha molod' / H. Berezhna // Zhyttya i shkola. – 1993. – Ch. 2 (248). – S. 18-19.
3. Lomats'kyy M. Zahal'no pro nashi vykhovni spravy v diyaspori / Mykhaylo Lomats'kyy // Uchytel's'ke slovo. – 1957. – Ch.2. – S. 3.
4. Sahan Z. Ukrayins'ka kul'tura, tradytsiyi i zvychayi yak vykhovnyy zasib v Yunomu SUM-i / Z.Sahan // Zapysky vykhovnyka. – 1960. – Ch.3. – S.35-38.
5. Tysovs'kyy O. Zhyttya v Plasti : Posibnyk dlya ukrayins'koho plastovoho yunatstva / O.Tysovs'kyy // – N'yu-York – Toronto, 1969. – 545 s.
6. Tsymbalistyy B. Problema identychnosti: Ukrayina chy Ameryka? / B.Tsymbalistyy // – Nyu-York, 1962. – 128 s.
7. Chuyko P. Vykhovna robota z molodshym yunatstvom / Petro Chuyko // Zapysky vykhovnyka. – 1959. – S.6-7.

